

Václav ČERNÝ – Josef GRULICH, *Od syna k rekrutovi, od vojáka k vysloužilci. Služba v armádě a její vliv na venkovskou rodinu. Jižní Čechy na přelomu 18. a 19. století*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2025, 324 s., ISBN 978-80-7422-540-6

Fenomén vojenskej služby je v českej militarnej historiografii často reflektovanou témou posledných rokov. Explicitne sa jej venovalo niekoľko konferencií,¹ často nadväzujúcich odborných publikácií,² ako aj pokračujúcich projektov.³ Väčšinou však skúmajú až skúsenosť „povinnnej vojny“, od zavedení všeobecnej brannej povinnosti v roku 1868 v habsburskej monarchii, do zrušenie základnej, respektíve prezenčnej vojenskej služby v Českej republike v roku 2004.⁴ Monografia Václava Černého a Josefa Grulicha predstavuje vstup do tejto debaty z obdobia o niečo skoršieho a to konkrétne poslednej štvrtiny 18. a prvej tretiny 19. storočia, s významným ťažiskom protifrancúzskych revolučných a napoleonských vojen.

Publikácia je výrazný a metodologicky vyspelý príspevok k sociálnym a vojenským dejinám habsburskej monarchie na prelome 18. a 19. storočia. Autori sa v nej zameriavajú na skúmanie vojenskej služby ako dlhodobého sociálneho procesu, ktorý zásadne ovplyvňoval životné dráhy jednotlivcov, fungovanie vidieckych rodín a stabilitu lokálnych komunít. Ťažisko výkladu pritom spočíva v rekonštrukcii každodenných skúseností „obyčajných“ regrútov a vyslúžilcov z panstiev južných Čiech, konkrétne Protivína a Třeboně. Jednotlivé oddiely knihy skúmajú tematické problémy spojené so zásahom vojenskej služby do života juhočeských vidiečanov. Ide postupne o odvody ako také, fungovanie špecifických zborov pôvodne mimo organizačnú štruktúru pravidelnej armády (Česko-moravsko-sliezsku légiu arcivojvodu Karla a Landwehr/Zemebranu), povinné služby poddaných armáde, dopad na rodiny vojakov, vojenských invalidov, dezertérov a cudzích vojakov, problematiku ubytovania vojska a problémy spolunažívania vojakov s civilným obyvateľstvom.

To všetko je sledované v snahe čo najviac rekonštruovať životnú skúsenosť prostých vojakov a ich rodín. Ide o aktérov, ktorí v tradičných vojenských dejinách zostávali spravidla na okraji pozornosti, prípadne sú ich osudy zachytené skoro výhradne

- 1 Tému pozdvihla konferencia „Vojenská služba v interdisciplinární perspektivě“, konaná 24.–25. 6. 2021 v Prahe, organizovaná pod záštitou Společnosti pro výzkum dějin vojenství, z. s. Nasledovala „Povinná vojenská služba, armáda a společnost v českých zemích“, konaná 20.–21. 6. 2023 v Prahe, organizovaná Vojenským historickým ústavom Praha.
- 2 Z prvej menovanej konferencie vyšiel zborník Petr WOHLMUTH, *Vojenská služba v interdisciplinární perspektivě*, Dolní Břežany 2022. Zároveň v danom roku vyšla kolektívna monografia Jiří HLAVÁČEK (ed.), *Mezi pakárnou a službou vlasti. Základní vojenská služba (1968–2004) v aktéřské reflexi*, Praha 2022.
- 3 V prvom rade ide o projekt NAKI „Služba vlasti jako zdroj národní identity. Identifikace, dokumentace a prezentace historických pramenů k institutu povinné vojenské služby v českých zemích (1868–2004)“, riešený na ÚSD AV (www.vojna.usd.cas.cz), ako aj „EGO-DOK — deníky, vzpomínky a korespondence z první světové války“, dostupný na Digitální badatelně MO ČR spravovanej VHÚ Praha, ktorý prvú svetovú vojnu presahuje (www.digitalniknihovna.cz/dsmo/collections).
- 4 Všeobecná branná povinnosť ako taká v českej aj slovenskej legislatíve stále platí.

v prameňoch oficiálnej povahy. Aj v *Od syna k rekrutovi* je tento pohľad do minulosti umožnený hlavne prostredníctvom prameňov vrchnostenskej správy. Práca sa zameriava na výskum dvoch konkrétnych panstiev, kde autori okrem pokusu o kvantifikáciu svojej pramennej vzorky preplietajú text aj „kvalitatívnymi“ sondami do prostých osudov ľudí, ktorí sú v klasických vojenských dejinách sotva štatistickými údajmi.

Historiografický význam práce spočíva predovšetkým v tom, že vedome presúva pozornosť od elitných vojenských aktérov, reformných opatrení a bojových operácií k sociálnym dôsledkom militarizácie predindustriálnej spoločnosti. Černý a Grulich sa tým zaraďujú do širšieho európskeho prúdu sociálnych a kultúrnych dejín armády (niekedy známych ako „Nové vojenské dejiny“), ktorý sa od konca 20. storočia usiluje prekonať dichotómiu medzi „vojenskými“ a „civilnými“ či „ne-vojenskými“ dejinami. V českom prostredí kniha zároveň prostredníctvom výskumom vojenskej správy dopĺňa dejiny osvietenskej reformnej politiky a sociálnych, respektíve historicko-demografických dejín vidieka.

Dôležitým prínosom knihy je chápanie vojenskej služby ako súčasť životného cyklu, ktorý sa začína v rodinnom prostredí, pokračuje odvodom a dlhoročnou službou v armáde a končí sa návratom do civilného života, respektíve smrťou počas služby. V tomto rámci autori presvedčivo ukazujú, že armáda nepredstavovala pre vidiecku spoločnosť výlučne vonkajší, cudzí zásah, ale bola s ňou hlboko prepojená prostredníctvom sociálnych väzieb, ekonomických stratégií a každodenných praktík. Pre početné rodiny bolo posielanie synov „na vojnu“ nástrojom uvoľnenia populačného a demografického tlaku. Na strane druhej autori ukazujú, ako sa mnohí vyslúžilci po návrate z vojny zvládali osamostatniť a integrovať do komunity. Vojenská služba sa tak javí ako trvalo prítomný sociálny fakt, ktorý formoval očakávania, rozhodnutia i identity jednotlivcov a rodín, no a v neposlednom rade aj vrchnostenskej správy. Metodologicky je monografia založená na kombinácii mikrohistorického prístupu a historickej demografie. Autori pracujú s mimoriadne bohatou pramennou základňou, ktorá zahŕňa odvodné zoznamy (vojenské konskripcie), cirkevné matriky, vrchnostenskú agendu „vojenských záležitostí“, ako a ďalšie súdne a správne dokumenty. Tieto pramene nie sú využívané ilustratívne, ale systematicky, ako základ pre rekonštrukciu dlhodobých životných dráh jednotlivcov a identifikáciu štrukturálnych vzorcov správania. Práve schopnosť prepojiť kvantitatívne údaje s detailnou analýzou individuálnych osudov patrí k najsilnejším stránkam knihy. Autori sa detailne vyrovnávajú s povahou, možnosťami, ale hlavne problémami svojich prameňov. Značným prínosom je nepochybne aj ich „propagácia“ a možnosti ďalšieho využitia, pričom pre ich povahu je potrebné doceniť aj množstvo náročnej práce, ktorá bola s nimi vykonaná.

Štruktúra monografie sleduje logiku vojenského a rodinného cyklu. Úvodné kapitoly sa venujú sociálnemu a ekonomickému zázemiu vidieckych rodín, z ktorých mladí muži vstupovali do armády. Odvod je prezentovaný nielen ako administratívny akt, ale aj ako moment intenzívneho sociálneho napätia, v ktorom sa stretávali záujmy štátu, lokálnej komunity a rodiny. Autori ukazujú, že reakcie na odvod neboli jednotné: pohybovali sa od pokusov vyhnúť sa službe až po pragmatické prijatie vojenskej kariéry ako jednej z mála možností sociálneho zabezpečenia. Pre špecialistov

na iné obdobia, napríklad na prelom 18. a 19. storočia, sú nepochybne zaujímavé postrehy štrukturálneho charakteru, ako fenomén vojenskej služby získaval niektoré administratívne, spoločenské a kultúrne rysy dávno pred spomínaným zavedením všeobecnej brannej povinnosti v českých krajinách v roku 1868.

Nasledujúce časti knihy analyzujú samotnú vojenskú službu v kontexte reformovanej rakúskej armády a napoleonských vojen. Pozornosť sa sústreďuje na každodennosť vojaka vo vzťahu k vidieku, militárnu kultúru, dlhodobú absenciu z domova a premeny sociálneho statusu. Autori ukazujú, že vojenská skúsenosť mala ambivalentný charakter: na jednej strane prinášala nové formy disciplinizácie, násilia a sociálnej kontroly, na druhej strane poskytovala určité formy zabezpečenia a statusu, ktoré mohli byť v civilnom prostredí poddanského vidieka nedostupné. Značne tiež problematizujú, respektíve priam vyvracajú zažitý kultúrny mýtus regrútov aj vyslúžilcov ako osôb na „okraji“. Dôležitým aspektom výkladu je aj analýza napätí medzi vojakmi a civilným obyvateľstvom, najmä v období ubytovania a presunov vojenských jednotiek, či už vlastných, alebo nepriateľských.

Záverečné kapitoly sa venujú návratu vyslúžilcov do civilného života a ich reintegrácii do rodinných a komunitných štruktúr. Autori tu jasne ukazujú, že návrat zo služby neznamenal jednoduchý návrat k „predvojnovému“ stavu. Naopak, bývalí vojaci čelili novým výzvam vrátane zdravotných následkov, problémov s uplatnením, otázok dedičstva a zmeneného postavenia v rodine. Vojenská služba tak mala dlhodobé dôsledky, ktoré presahovali samotné obdobie nosenia uniformy.

Analytický prínos knihy spočíva v dôslednom zdôraznení aktérstva jednotlivcov a rodín. Vojenská služba nie je interpretovaná ako jednostranný zásah štátu, ale ako proces sociálneho vyjednávania, v ktorom rodiny aktívne prispôbovali svoje stratégie ekonomickým a demografickým tlakom. Triedne rozdiely medzi sedliakmi, domkármi a bezzemkami pritom výrazne ovplyvňovali skúsenosť služby, hoci armáda tieto rozdiely v určitých ohľadoch aj tak nivelizovala. Genderové otázky zostávajú v monografii skôr implicitné, no ženské aktérky (partnerky, manželky a matky) sú prítomné ako kľúčové články titulného vzťahu synov, regrútov, vojakov a vyslúžilcov ku komunitě, z ktorej vzišli a do ktorej sa niekedy vrátili.

Z hľadiska teoretického ukotvenia autori vedome uprednostňujú empirickú analýzu pred extenzívnou teoretickou diskusiou. Tento prístup rozhodne zvyšuje čitateľnosť výkladu, no zároveň ponecháva priestor na ďalšie prehĺbenie interpretácie prostredníctvom konceptov militarizácie, mužnosti či sociálneho kapitálu. Podobne by bolo možné rozvinúť komparatívnu rovinu, napríklad vo vzťahu k iným regiónom habsburskej monarchie alebo k pruskému a francúzskemu modelu vojenskej služby. Tieto limity však nepredstavujú zásadnú kritiku práce, skôr poukazujú na jej potenciál ako východiska pre ďalší výskum. Ten je v neposlednom rade aj v zaradení skúsenosti juhočeských vidiečanov medzi poslednými vojnami Márie Terézie po reformy vrchnostenskej správy a armády v dlhom ponapoleonskom období do širšieho výskumu vojenskej služby v českých krajinách.

Monografia *Od syna k rekrutovi, od vojáka k vysloužilci* teda predstavuje mimoriadne hodnotný príspevok k stredoeurópskej vojenskej historiografii. Jej sila spočíva v empirickej hĺbke, analytickej konzistentnosti a schopnosti prepájať individuálne osudy so štrukturálnymi procesmi. Tiež je potrebné znovu oceniť prácu, ktorá bola

pri výskume a interpretácii nie práve najprístupnejších prameňov vykonaná. Rozhodne ide o publikáciu, ktorá nielenže obohacuje poznanie minulosti, ale zároveň aj presvedčivo demonštruje, ako možno písať vojenské dejiny „zdola“, ako dejiny spoločnosti, rodiny a každodenného života pod tlakom uniformy a štátnej moci.

Michal Cáp

Vojenský historický ústav Praha, Historicko-dokumentační odbor /
Military History Institute Prague, Historical Documentation Department
michal.cap812@gmail.com

Jakub RÁKOSNÍK, *Co je nového v historii*, Praha, Nová beseda, 2024, 95 s., ISBN 978-80-88383-42-0

Jakub Rákosník uchoпил téma publikace *Co je nového v historii*, zařazené do profilové edice *Nové besedy*, skutečně promyšleně. Nejenže se zamýšlí, zda je v historii něco takového vůbec možné, ale též na pozadí této otázky účelně odkrývá svůj záměr — totiž ukázat, že dějiny jsou psány subjektivně a že právě v tom tkví jejich „novost“, tedy v možnosti neustále je přepisovat. S tímto záměrem čtenáře systematicky vede kapitolu po kapitole až na samý závěr. Je pravdou, že podobným problémem se zabýval již Petr Čornej v souboru svých studií *Historici, historiografie a dějepis*. Došel v nich k tomu, že i přes maximální snahu o objektivní poznání bude badatel do zkoumané minulosti vždy promítat svoji individualitu.¹ V této souvislosti se Čornej ptá po smyslu velkých dějinných syntéz, které vlastně zastarají již v době svého vzniku, a jedním dechem dodává, že každá generace má právo vyrovnat se s dějinami po svém a prezentovat svůj vlastní obraz minulosti.²

S podobnou tezí pracuje i Jakub Rákosník v recenzované publikaci. Ve smyslu jednou provždy daných a nadčasových příběhů dějiny psát nelze, což ale zároveň umožňuje vznik nových interpretací.³ A právě v tom tkví kouzlo historie — ve vytváření stále čerstvých, originálních příběhů.⁴ V kontextu nejnovějších teoreticko-metodologických trendů tak vlastně odkrývá dávné ožehavé otázky, které směřují až k samým základům historické vědy. A právě na poli nových trendů je Rákosník jako doma. Ať už se jedná o analytické pojmy (jako je například modernita a modernizace), s nimiž autor, jak sám říká, pracuje „často a rád“,⁵ aktérské pojetí výkladu dějin a aktérskou zkušenost, gender history nebo problém různých obrátů, jako je jazykový, participační nebo ontologický.⁶

1 Petr ČORNEJ, *Historici, historiografie a dějepis*, Praha 2016, s. 16.

2 Tamtéž, s. 20.

3 Jakub RÁKOSNÍK, *Co je nového v historii*, Praha 2024, s. 7.

4 Tamtéž, s. 75.

5 Tamtéž, s. 12.

6 S pojmy modernita a modernizace Rákosník pracuje například v: Jakub RÁKOSNÍK, *Sociální stát jako kategorie výzkumu historické sociologie*, *Historická sociologie* 1, 2009, č. 1, s. 65–79, zde s. 70–73; TÝŽ, *Teorie sociálního státu v soudobé historiografii*, *Dějiny* —